

Croatia XXIII/XXIV (1992/1993) – 37/38/39

Izvorni znanstveni članak

Divna Zečević

BAROKNI NATURALIZAM PUČKIH PROPOVIJEDI 18. STOLJEĆA. POUKE O TJELESNOSTI

UDK 886.2.09:398

U sferi baroknog naturalizma pučkih propovijedi 18. stoljeća, pokazuje se, u poučne svrhe, da je tjelesnost čovjeka sama po sebi paklena, izvor grijeha i uzrok kazne. Pažnja usmjerena na tjelesnost intenzivno je zaokupljena opisima nemjerljivog i neizmjernog smrada kao emanacije tjelesnosti, raspadanja leševa ali i živih tijela, otkapanjem grobova i otkidanjem mesa umrlim i živim grešnicima ali i svecima čija tjelesnost, za razliku od grešnika, širi rajski miris.

Svrha je pouke da izazove strah u čovjeku, pa se književno popularizirao strah od kazne, ostavljajući u pozadini njegovo značenje straha za Spasenje. Barokni naturalizam razvija se u intenzivnom dokazivanju ništetnosti tijela, nasuprot uzvišenosti i nepropadljivosti duše.

Propovijedi hrvatskih autora 18. stoljeća namijenjene širokom vjerničkom sloju, potvrđuju da se upravo popularizacijom kršćanskog naučavanja provodila i zasnovala duhovna pripadnost najširih slojeva hrvatskog puka i pučke književnosti zapadnoevropskom kulturnom i književnom krugu. Propovjedno naučavanje podrazumijeva sve društvene slojeve pa, dakako, i nepismene kojima je slušanje propovijedi bilo jedini izvor teoloških i poučnih književno-nabožnih informacija.

Analizom obilja građe (arhivske, povijesne, književne, likovne i ostale) francuski povjesničar »nove povijesti« Jean Delumeau, u dvije knjige *Grieh i strah* i *Strah na zapadu*,¹ pokazao je impozantne obrise zapadnoevropske duhovnosti od 14. do 18. stoljeća s bitnim obilježjem osjećanja krivice, grijeha i straha u svim vidovima čovjekova intimnog i društvenog života.

U tom je smislu hrvatskim propovijedima 18. stoljeća, kao i kršćanskom zapadno-evropskom krugu od 14. do 18. stoljeća, zajednička sfera širenja i interpretacije *Evangelja* buđenjem i održavanjem stvorenog i zatečenog straha; elementarnog straha od smrti i stvorenog, proizvedenog straha od pakla i paklenih muka, inzistiranjem na osjećaju krivice i zaslužene, neizbježne kazne. Propovijedi podrazumijevaju širenje straha od kazne u prvom redu usmenim putem, zatim i čitanjem. Iz usmenog obraćanja auditoriju razvio se dijaloški, a ponekad i polemički karakter propovijedi.

Osjećajem krivice, svijesti o grijehu, padu, o zasluženoj kazni, čovjek je uključen ne samo u vjerski nego i književni, dramski i dramatski egzistencijalni kontekst. Nabožne pjesme izvještavaju također dramatično o čovjekovu položaju: ako noću i zaspi, budi se od straha pred paklenom kaznom.² Među svjetovnim pučkim pjesmama sve do danas može se čuti pjesma koja uključuje oštru opomenu, u stvari, prijatnu već zaboravljene paklene kazne za čulna uživanja koja propovjednici nazivaju, kao npr. Bernard Zuzorić, »naslađenja nečista«, »gnusne razblude«, dok Jerolim Filipović ista uživanja određuje oštro: »za malo tilesnoga i smrdećega naslađenja«.³

¹ Žan Delimo, *Grieh i strah. Stvaranje osećanja krivice na Zapadu od XIV. do XVIII. veka. I-II*. Preveo Zoran Stojanović, Novi Sad 1986, 840 str.

Žan Delimo, *Strah na Zapadu. Od 14. do 18. veka. Opsednuti grad, I-II*. Preveo Zoran Stojanović, Novi Sad 1987. 578 str.

² Divna Zečević, *Hrvatske pučke pjesmarice 19. stoljeća. Svjetovne i nabožne*, Izdavački centar »Revija«. Mala teorijska biblioteka, 31. Osijek, 1988. str. 84. »3. Ako kad me primi sanak: od straha se probuđujem; eto mislim sudnji danak, glas od strašne trublje čujem«.

³ Jerolim Filipović, *Pripovidagnie Nauka Karstijanskoga Sloxeno, i u razlikaa govoregnja razdiglieno* Po O.F. Jerolimu Filippovichiu Iz Rame Sctioczu Jubilatomu Reda S.O. Francescka Obsluxegnja. Kgnighe Parvee Svarhu Virree, I Uffagnja. Prikazane Prisvitlomu, i Pripocstovanomu Gospodinu Gospodinu Pacifiku Bizzi Arcibiskupu Splitskomu, Dalmaczie, i svee Harvatskee Parvostolniku. U Mletczii, MDCCL. Po Simunu Occhi. S'Dopusctiegniem Stariscinaa, I Po Millosti. str. 133/2.

»Za jedan časak radosti
hiljadu dana žalosti!«⁴

Kazne su uvijek enormno velike (u ovom slučaju omjer prekršaja i kazne iznosi jedan naprama hiljadu dok je najčešći omjer: jedan naprama beskonačno mnogo patnje), usklađene s neograničenom Božjom svemoći. U kontekstu patrijarhalnog morala sve do danas, početni stih: »Za jedan časak radosti« izriče se npr. kao komentar uz vidljivu trudnoću djevojke; kazna se podrazumijeva, pa se, neizgovorenih, »hiljadu dana žalosti« odnosi na još nerođeno ljudsko biće kojim će biti »kaznjena« mlada majka, što se i danas može realizirati kao točna prijetnja u socijalnom smislu.

Vječnost podrazumijeva progresivno uvećavanje paklene kazne. Bernard Zuzorić (1683 –1762) predočuje matematičku progresiju paklenih muka:

»I cjeć da bolje više ovega uglavimo se, pogledajmo doli u paklu gnusnu onu živinu Mahumeta razbludnoga. Od kad je pokopan usred plama pakljenijeh, prošlo je godišta jedna tisuća i još veće. Zamislimo da je na svijetu on živio jedne cijele sto godišta sveder bogat, sved u lasti, sved u nasladah na svaku ruku. Osuđen doli platio je jur dan današnji za svako godište od svog raspuštena uživanja cijelijeh deset godišta ognja i muka nepritrpljijeh. Izlit će se iza ovoga vremena tako duzijeh, da svaki dan od grešnoga života svoga bit će platio stotinom godišta u istom jadu; paček, doč'e vrijeme kad za svaki čas od sagriješenja bit će trpio godišta na tisuće i tisuće i sa svijem tezijem sveder tužan, prljen sveder, sved razjeđen, sved će biti kako da je na početku, jer je osuđen za sve vijeke: *Sepulchra eorum, domus illorum in aeternum.*«⁵

Tjelesna uživanja podliježu kaznama u nabožnim kao i u svjetovnim pučkim pjesmama, što potvrđuje snažnu književno-poučnu tradiciju kršćanskog propovjednog naučavanja koja se ogleđa ne samo u sferi pučke književnosti nego i vrhunskih ostvarenja hrvatske književnosti, u djelu Miroslava Krleže.⁶

U popularizaciji kršćanskog naučavanja prevladala je neoplatonistička podjela, rascjep između tijela i duše, na prizemnu, propadljivu tjelesnost i uzvišenu nepropadljivost duše. Veličina rascijepa između tijela i duše odmjeravana je i potencirana opisima raspadljive tjelesnosti; oštrina kontrasta upućivala je na uzvišenost duše. Upravo isticanjem kon-

⁴ *Pjesmarica ili zbirka pjesama za bečare, lole, kicoše i bekrije. Uopće pjesme koje se najradije pjevaju u veselim i objesnim društvima.* Tisak i naklada Gust. Neuberg. Križevci. 50 fl.», str. 15.

⁵ *Besjedde Duhovne Oza Bernarda Zuzeri Dubrovčanina Drusbe Jesussove recene prid Skupscinom Dobre Smaerti u Zaerkvi S. Ignazia u Dubrovniku.* U Dubrovniku MDCCXCIII. Po Andrii Trevisan. S'Dousctegnem Starjescinaa. Besjedda IV. O Vjekuvječanstvu od Pakla, str. 274/2.

⁶ Miroslav Krleža, *Smrt bludnice Marije.* Vidi studiju: *Strah Božji. Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća* (U tisku. Izdavači: Otvoreno sveučilište, Osijek i Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb 1993.)

trasta, neusporedivošću vrijednosti duše i tijela, razvio se afektivni, propovjedni naturalistički postupak kojim se budio strah bespoštednim rastvaranjem žive i mrtve tjelesnosti, kako bi se pokazalo da u tijelu nema ničega doli smrti odnosno raspadanja i smrada. Tjelesni užitek određuje se spomenutom već prijetnjom smrada: »Zašto bi, dakle, za ovo malo vremena, za malo tlesnoga i smrdećega naslađenja uvijek i dušu i tilo izgubio? Ovako bismo imali besidit i razložit, ter odredit prija pustit tilo na ognju izgorit, nego zarad njega dušu izgubit«. ⁷

Strah je izvirao, dakako, već iz same činjenice tj. isticanja čovjekove podvojenosti. Rascjep na dušu i tijelo, nastavljao se podjelom tjelesnosti na izvanjsku i unutrašnju: *izvanjski privid* ljepote, mladosti, urešenosti i *unutrašnja istina* fiziološke rugobe.

Razaranjem privida, unutrašnjost se pretvarala u izvanjskost: u poučne svrhe propovjednog, kršćanskog naučavanja pobjeđivala je zastrašujuća (fiziološka) istina. Pokazalo se da je tjelesnost sama po sebi paklena, stoga je čovjek zorno predočavan i doživljavan kao pokretni, minijaturni pakao. Kao dokaz tjelesne propadljivosti i rugobe, propovjedni egzempli nude prizor otvorenih grobova ali time se ne iscrpljuju mogućnosti poučavanja. Čovjek je suočavan s raspadajućom tjelesnošću živih i umrlih. Smrad raste poput atmosferskog pritiska pa u borbi s čovjekovim smrtnim grijesima, smrad ima prijeteću funkciju bojnog otrova kojim se propovjednici služe poučno u borbi protiv grijeha i grešnika:

»O, Bože, a koji *smrad* imade biti u paklu gdi tjelesa tako *kužna* leže na milijune i milijune, a ne budući njimi ikad dopušćeno zatvoriti nozdrve ali obrnuti obraz na drugu stranu ni za jedan čas od one grdne gnjusobe koja vazda vrvi u gnjilih njihovih tjelesih, nego vazda zbiveni, stisnuti što je silovani svaki od njih *žderati bez pristanka svoj smrad i tuđ smrad*.«

»I takov i toliko velik jest njihov *smrad* (besidim istinitim i oblastnim jezikom s. Bonaventure) da ako bi jedan odsuđeni izašao na zemlju, *okužito bi* vas svit s jednog kraja na drugi i svi bi ljudi pomrli od *smrada*, a ovo potvrđuje i Mendoza koji piše da je *jedan sami dah* jedne duše odsuđene koja se je prikazala jednomu redovniku, činio ga past mrtva na zemlju i *okuži* vas manastir i u malo vremena pomriše svi koludri koji u njemu bijahu.« ⁸

⁷ Jerolim Filipović, str. 133/2.

⁸ Ivan Kampadelli (Giovanni Battista Campadelli), *Govorenja Sveta Chjudoredna Podobna razumu od svake varsti* Cegljadi Varhu svih Nedigljaa Od Godiscchja Rukotvorje Ivana Kampadelli Popa Padvanskoga Nauciteglja od S. Boggoslovja Daano Na' Svitlost Ossobito Xupnikom Od Sela. Prinesseno U Harvaski Jezzik Od Dominika Pavicichja Huaranina Iz Varbagna Popa Od Skuppa S. Filippa U Splittu Prikazano Svim Prisvitlim, I Pripocetovanim Arkibiskupom, I Biskupom Od Harvaskih Darxavaa. U Mnezzih, MDCCLIV. Po Bonifaciu Viezzeri. S'Dopuschjenjem Stariscinaa. Od Pakla, str. 103/1. i 103/2.

Hvaranin Dominik Pavičić preveo je propovijedi Giovanni Battista Campadellija na korist hrvatskim župnicima: »Lasno bo je župnikom talijanskim naći nauka za pripovidanje koliko žude, ali ne harvaskim, jere u našem jeziku malo knjiga se nahodi«; knjiga je u Italiji postala bestseller pa se u petnaest godina pojavila u sedam izdanja, piše Dominik Pavičić u predgovoru *Sciozu Boggomionomu*.

Smrad se u propovijedima javlja kao emanacija grešne tjelesnosti osuđene na propast; nasuprot tome, egzempel donosi Bernard Zuzorić, tijelo sveca u grobu odiše ugodnim mirisima: »... iznađe djevičansko ono tijelo u ičemu ištećeno, bijelo, mekahno i rumeno s naravnijem svojim obličjem (...) Nadasve oćutje jedan *rajski miris* ki tja sve ove naše nat-hodaše, er ujedno dušu i tijelo pokrepljivaše«.⁹ Smradu grešne tjelesnosti suprotstavljen je miomiris kao emanacija svetosti.

Kao dokaz da je našao svečev grob, čovjek uzima, poput suvenira, komad mesa: »... otkriva mu lijevo stegno i malo mesa otkidiva; udara ončas krv iz rane kao da je živo tijelo obranio«.

Čovjek koji pristupa ispovijedi određen je kao smrdljivi grešnik; upućuje se kakve misli treba čovjek-krivac imati o sebi:

»... začmi u tvojoj pameti da si nevoljan, da si tužan, *da si smrad koji u duši veće prid Bogom smrdiš i prid angelih njegovim, nego prid ljudnih smrdi jedna mrcina sva crvljiva*«.¹⁰

Ne samo u propovijedima, nego i u umjetnosti, javlja se povezivanje smrti i ljubavi u vidu erotično-jezovitih tema, u razdoblju od 16. do 18. stoljeća.¹¹ U propovijedima Bernarda Zuzorića, tjelesna ljubav i smrt spojene su nerazdruživo u raspadanju i drastično-poučnom određenju ostatka tjelesnosti kao »smrdeće pogani«; zemaljska, grešna ljubav nije samo prolazna nego, na kraju, i prijeteće užasna:

»A može biti da mrtva ona tjelesa samjerajući i one kosti primećući, tko god bi se namjerio na smrdeću koju pogan o kojoj bi mogo reći: Ovu zazvah moje srce, moju ljubav, moju Božicu i za nju prodah dušu, Boga; zaputih se u množ teških opačina od kojih ne znam jesam li se razmršio i može bit da me će držat zapletena i do smrti i do greba.«¹²

Jerolim Filipović (1690 –1765) donosi još drastičniju, zastrašujuću pouku u izdanju propovijedi iz 1750. godine, primjer čovjeka koji se efi-

⁹ Bernard Zuzzeri, str. 408/1. *Čudesa iza smrti s. Frančeska*.

¹⁰ UPRAVGLANJE' GRISCNICA K' BOGU. *To-jest, kakkose Griscnik Po Sakramentu Pokore', I Pricestjenja Upravglia k' Boggu; Na'uk Od Velike Koristi. Da't Na' Svitlo'st Po JEDNO'M REDOVNIKU Xeglnu Spasegna Karstjanskoga. Posvechien Boggu, i S. Katarini D. i M. U' Mletczih MDCCLXVIII. Po Antunu Bassanesu. S'Dopusctenjem Stariscina.* str. 66.

¹¹ Filip Arijes, *Eseji o istoriji smrti na Zapadu od srednjeg veka do naših dana*. Prevela Zorica Banjac, Edicija Pečat. Beograd 1989. Vidi poglavlje *Tvoja smrt*, str. 52; *Eros i Tanatos od 16. do 18. veka*, str. 113.

¹² Bernard Zuzzeri, str.271/2.

kasno bori s ljubavnim iskušenjem stalnim nošenjem ljudskog mesa, dijelova leša, u korpi:

»Štio sam da jedan čovik, budući razumio da je umrla ona žena koja mu za napast bijaše i koje uspomena čestokrat u njegovoj pameti mučaše ga, zato otide, otvori grob i uze jedan dijo onoga tila smrdeća pak poče mirisati i kad bi mu god ovi gri' u pamet došao, oni dijo onoga smrada koga sve sobom u korpi nosaše, sebi pod nos podnio bi i tako napast otišla bi. Ovako su i drugi mnogi činili, hodeći po grobnica i promišljajući što smo.«¹⁴

Nije rijedak motiv egzemplara da čovjeka još živa mogu crvi pojesti. Nakon ispovijedi, u velikom pokajanju (lihvaru se opakim načinom stečeni novac pretvara u – crve), lihvar traži najtežu pokoru pa mu ispovjednik, na njegov zahtjev, naređuje da gol uđe u škrinju sa crvima:

»Ispuni udilj skrušeni čovik strašnu pokoru postavljajući se u škrinju, gdi naskočen od onoga strašnoga mnoštva od crva gladnih, bi vas iziden od glave do noguh i ostaše mu samo ogoljene kosti koje našaste od njegovih kućanih bihu s mnogim pukom donesene u crkvu i ukopane kao častitte kosti jednoga pravoga mučenika od pokore i, veli rečeni pisavac, da čine mnoga čudesa do njeovih dana.«¹⁴

U propovjednim egzemplima čovjek se raspada ne samo u grobu nego i prije groba; za kaznu, npr. mora promatrati raspadanje leša ili dolazi do drastičnog spajanja žive i mrtve tjelesnosti, što je prilika za detaljne i poučno-zastrašujuće opise.

Hilarion Gašparoti (1714 –1762) pripovijeda egzempl koji naziva »strašna hištorija«, premda također upotrebljava izraz egzempel; kazna stiže plesačicu u plesanju, ali mrtva kažnjena je po drugi put, dok će treći put biti kažnjena u paklu. Dok je tijelo ležalo na odru »... dojde i bik jedan črni, ali bolje rekuči vu bikovom kipu črni vrag koj ručič k telu doteče, z rogmi les i telo na tla prehiti i z rogmi vse prebada, tak da su se čreva s trupla svojega vsa van raspala: niti nigdo pred *velikum vojnburn* vu hiže ne mogel ostati, nego do ranoga jutra samo telo ostaviju«.¹⁵

U sljedećem egzemplu popularnih propovijedi G. B. Campadellija, ubojica se ne može osloboditi leša hodočasnika kojeg je ubio pa ostaje s njim nedjeljiv u »strahovitoj družbi«: »... uze jedan od njih ono mrtvo teleso i ponese ga izvan puta, ali kad ga htijaše vrći u jednu jamu za sakriti ga, oklopi se okolo njega tako jako, da ga po ni jedan način ne može otkinuti. (...) ... onda bi velika i nepodnosna muka kada teleso poče

¹³ Jerolim Filipović, *Pripovidanje nauka krstjanskoga...*, Mleci 1750, str. 475/1.

¹⁴ Ivan Kampadelli (Giovanni Battista Campadelli), str. 415/2.

¹⁵ Hilarion Gašparoti, citat iz teksta: Divna Zečević, *Tri polemičke propovijedi protiv poklada*, Godišnjak »Narodna umjetnost«, knj. 25, Zagreb 1988, str. 135.

gnjiti. Kada vidi da iz one gnjiladi ishodi *smradna vodina*, da vrve gnjusni crvi, a mnogo veće *strašni smrad*, jaoh koje podvijanje, koje stuženje od utrobe! Otpadaše na peče od kostih gnjilo meso onoga mrca i padaše na njega sva ona kužna gnjilad i tako poče on'gnjiti od njega i učini se muka i mučitelj sebe istoga. Obračaše obraz sad na jednu stranu, sad na drugu, *zatvaraše nozdrve*, ali zamani jer na usta potezaše u sebe oni smrad, s kojim otrova svoje srce i radi toga zavrčuci se, trgaše svoje vlase, zavijaše kako jedna ljuta zvir i ne mogući dalje podnositi svoju muku, bez ufanja napokon vrže se u jednu riku«. ¹⁶

Književno efektnim propovijedima Bernard Zuzorić poučava buduću strah u slušateljstvu žestokim prijetnjama služeći se propovjednicima zajedničkim izvorom, teološkom literaturom kao i svakodnevicom, na temelju koje nastaje predodžba o paklenom smradu:

»U greb ovi na svrhu svijeh vremena izlit će se i ležat će gnjile i mrtve sve gnjusobe svega svijeta. U ovoj kaljuži dušit će se potopljeni svi nesrični osuđenjaci, od kojih kako govori Bonaventura sveti, svaki će *dihat smrad* toliki, da sam jedan od njih izvađen više zemlje bio bi podoban za *vas svijet rastrovat i okužit*. Koji dake *dah ištećen, gnjio*, bit će u onem tmastom grebu pod svom zemljom zatvorenu s tisućami bezbrojnijem *tjelesa smrdećijeh*(...)«. ¹⁷

Osobito često poučavanje i isticanje smrada nedjeljivog od paklene kazne upućuje na intenzivnu vezu propovijedanja i svakodnevnog života kako sam pokazala u studiji o hrvatskim pučkim propovijedima 18. stoljeća *Strah Božji. Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća*. ¹⁸ Na uzročnoj vezi poučavanja smradom i svakodnevici, međutim, nisam se zadržala. Smrad je bio zastrašujući iskustveni element svakodnevici. ¹⁹ Philippe Ariès navodi podatke iz 18. stoljeća o trovanju smradom i stoga realno zasnovanom strahu od kuge, npr.:

»U Nantu, 1774. godine, za vreme jednog pogreba u crkvi pomerili su neki kovčeg; odmah se raširio odvratan smrad; petnaestorica od prisutnih umreše kratko vreme nakon obreda; četiri osobe koje su pomerale

¹⁶ Ivan Kampadelli (Giovanni Battista Campadelli), *Od pakla*, str. 103/1–103/2.

¹⁷ Bernard Zuzzeri, *Grešniku po smrti dva greba pripravljena*, str. 272/1.

¹⁸ Studija u tisku.

¹⁹ Elfriede Moser-Rath: »Doch ist man angesichts dieser Stofffülle immer wieder überrascht, mit welchem Geschick die Prediger vom Nächstliegenden, Allgemeinverständlichen oder Alltäglichen auszugehen verstanden und die damit gewonnene Aufmerksamkeit der Zuhörer allmählich dorthin zu lenken, wo sie sie haben wolten.« *Predigtmärlein der Barockzeit. Exempel, Sage, Schwank und Fabel in geistlichen Quellen des oberdeutschen Raumes*. Walter de Gruyter & Co. Berlin 1964. Supplement-Serie zu Fabula. Zeitschrift für Erzählforschung. Hrsg. von Kurt Ranke, Reihe A: Texte. Bd. 5. str. 15.

kovčeg, podlegoše prve, a šest sveštenika koji su prisustvovali ovoj ceremoniji zamalo nastradaše».²⁰

U drugoj polovici 18. stoljeća dolazi do promjene: »Polaganje mrtvaca na gomilu u crkvama ili u malim crkvenim dvorištima postalo je najednom nepodnošljivo, bar što se tiče prosvećenih duhova oko 1760. godine«.²¹

Svima zajednički doživljaj groblja, kužnih isparenja i odvratnih zadataka leševa koji su jedva bili prekriveni zemljom,²² predstavljao je tek polazište u bujnu, baroknu projekciju pakla umnožavanjem efekta smrada i mogućnosti trovanja cijeloga svijeta samo jednim kužnim dahom osuđenog na pakao: »... ako bi jedan osuđeni izašao na zemlju, okužio bi vas svit s jednog kraja na drugi i svi bi ljudi pomrli od smrada«.²³ Ista se mogućnost navodi u propovijedi Bernarda Zuzorića: »... svaki će dihat smrad toliki, da sam jedan od njih izvađen više zemlje bio bi podoban za vas svijet rastrovat i okužit«.²⁴

Ljudi su doista umirali od isparenja koja su širila kugu i druge zarazne bolesti kao što su male boginje, navodi Philippe Ariès. Pozivanje na strašni smrad pakla, iskustvenog korijenja u svakodnevici, zajedničko je mjesto svim propovijedima 18. stoljeća, a razlike se javljaju u drastičnosti i morbidnosti opisa.

U hrvatskim propovijedima 18. stoljeća rjeđe sam nailazila na spominjanje sumpornog paklenog smrada, premda je sumpor poznat od davnina; kao kemijski element otkriven je 1777. godine. U engleskom jeziku stari je naziv za sumpor »paklena vatra« – *brimstone*. U propovijedima Bernarda Zuzorića spomenut je sumpor kao sredstvo ovozemaljskog mučenja sv. Anastazije, pa se opis izjednačuje s paklenim mukama: »... a odzgara iz više nje sumpor, ulje i pako sve ujedno rastopljeno ulijevaju u mlade rane da kroza nje svudar se uvuče i do žila i do mozga oni točak ognjeniti«.²⁵

Asocijacije na sumporni smrad uz predodžbu o paklu čini se da su, kao opće mjesto, učestalije u pučkom poučnom štivu novijega datuma; susreću se danas u usmenim razgovorima uglavnom šaljiva prizvuka.

Rasuta crijeva, raspadanje leševa, ali i živih tijela, otkapanje grobova i otkidanje mesa grešnicima i svecima u poučne svrhe propovjednih egzempla, tjelesnost unakažena grijehom i kaznom, ustajanje mrtvih iz groba da bi na jeziku iznijeli čitavu hostiju zato što su prešutjeli grijeh na pričesti (više varijanata spomenutih motiva egzempla), primjeri su zaoкупljenosti ljudskom tjelesnošću u baroknim propovijedima hrvatskih au-

²⁰ Filip Arijes, *Čuda koja stvaraju mrtvi*, str. 133.

²¹ Filip Arijes, str. 59 i 60.

²² Filip Arijes, str. 139.

²³ Ivan Kampadelli (Giovanni Battista Campadelli), *Od pakla*, str. 103/2.

²⁴ Bernard Zuzzeri, *Grešniku po smrti dva greba pripravljena*, str. 272/1.

²⁵ Bernard Zuzzeri, str. 333/1.

tora koji se služe istim teološkim izvorima i kompendijima egzempla kao npr. talijanski i njemački propovjednici.²⁶

Svakodnevnica je polazište kojim se privlači pažnja slušateljstva na putu afektivnog i oštrog predočavanja grijeha i kazne. Ista se afektivnost izrijekom očekuje i savjetuje slušateljstvu kao njihov odgovor na prihvaćanje propovijedi:

»A vi, pridrazi moji, iza besjede vijeka nesrećnoga što ste odredili? Ja cijenim da ćete iziti iz ove crkve ledenijem strahom zapanjeni, da ćete se vratiti doma s groznijem suzama na očima, da ćete vapiti na putu i prosiť u Gospodina milosrđe, da ćete onćas duše od grijeha oćistiti, da ćete sasma grešni život promijeniti. Ali se varam! Koliko ih se nahodi među vama koji govore da će otiť u pako ter gorjet u njegovu ognju po sve vijeke, za ne ostavit onu ljubav, ono prijateljstvo, ono ćeljade? Koliko ih se nahodi koji govore da će otiť u pako za ne vratiti tuđu ćas, tuđu muku, tuđe srebro. Koliko ih se nahodi, koliko!«²⁷

Drastićnost svakodnevnih odnosa probija se u poućni primjer nezahvalnika pred kipom Majke Božje:

»Spominjem se da sam štio od nikoga ćovika koji kad se tužao prid jednom prilikom Marije Prisvete, da mu nisu nadarena njegova bogoljupstva i njegove lemozine: »Lažeš, neharniće!«, ću gdi mu odgovori, zdravlje koje si užívao do sada, pogibli od smrti uklonjene, tolike suprotivštine od kojih si bio uklonjen, ne ćine li se tebi da su odvrćenja mnogo veća nego je tvoje dostojanstvo?«²⁸

Premda se poućava da je vrag duh, njemu se obraćaju i kao muškarcu kojeg je pobijedila Djevica Marija svojim bezgrešnim zaćećem, stoga ona ima moć da zaštititi ćovjeka od vrazje napasti. Marija je ćista, nebeska Eva, otkupiteljica grijeha, pa ipak, kad se želi uvrijediti vraga i njegovu snagu i moć nad ljudima, tada se kaže da njegova snaga i nije snaga, jer ga je pobijedila – žena! Vrag-muškarac time bi trebao biti diskvalificiran; muškarac u vragu to doista ne može podnijeti:

»Zato sveti oci, kad bi ji Sotona napastovala, rekli bi: Otidu nesrićnjaće jedan, ter što su tvoje jakosti ako te je jedna žena pridobila! A on, budući hol, ne bi ove rići mogao podniti i tako bi pobigao.«²⁹

²⁶ Elfriede Moser-Rath, *Predigtmärlein der Barockzeit. Exempel, Sage, Schwank und Fabel in geistlichen Quellen des oberdeutschen Raumes*, Walter de Gruyter & Co. Berlin 1964. Supplement-Serie zu Fabula. Zeitschrift für Erzählforschung. Hrsg. von Kurt Ranke, Reihe A: Texte. Bd. 5. 545 str.

²⁷ Đuro Bašić, *Bessjede Kaerstjanske za nedjelnijeh, i blazijeh danaa od godisća na Koris puka pravovjernoga Pastjerom Duhovnijem Slovinzijeh Daerscava, Kojemse pristavgljaju zabave zaerkovgnakom podobne, i dva Kratika Vvjegbana za spravitise, i na parvo Pricestjenje sloscena odjednoga Redovnika posvetjena Boggu Redu*. U Mlezijeh. Po Simunu Occhi. S'Dopusćenjem Starjescinaa. MDCCCLXV. str. 161/1.

²⁸ Ivan Kampadelli (Giovanni Battista Campadelli), str. 336/2.

²⁹ Jerolim Filipović, str. 486/1.

Propovijedi poučavaju,³⁰ između ostalog, o načinu afektivnog reagiranja; ne očekuje se umjerena nego žestoka reakcija grešnih ljudi kao što se vidi iz navedene poučne sugestije Đure Bašića; poučavaju o ponašanju u crkvi i izvan crkve, o tome kako treba promatrati prirodu kao i o tome što treba i ne treba promatrati kako bi čovjek izbjegao grijeh, bludni grijeh prije svega.

Svijet pučke pobožnosti, poučnih egzempla, fasciniranost baroknim propovjednim naučavanjem, u tom kontekstu osobito fasciniranost čovjekovom grešnom tjelesnošću, mesom i smradom, nalazi duboki odjek u djelu Miroslava Krleža,³¹ prisutno je na mnogim stranicama, zapisima iz djetinjstva; vrhunski primjer umjetničke transpozicije opis je proštenja u romanu Povratak Filipa Latinovića. *Nedjeljiv u viziji paklene tjelesnosti, javlja se smrad mnoštva tjelesa kao emanacija grijeha i kazne; iz obilja primjera navodim dva:*

»Smrad onih pijanih govedara i dlakave masne stražnjice njihovih debelih kobilica, oni potoci gverca i piva, razval mesa i histerično brujanje glasova, ono kosmato talasanje guzova i listova i butina, debelih, masnih ženskih nogu, gležnjeva, zglobova, sukanja, rzanja konja, pohotno micanje pupaka i crijeva i mesa u mesu, to bi trebalo da bude furiozna orkestracija te sulude panonske svadbe koja pijana urla na brdu oko jednog ranjenog rimskog čudotvorca. (...)

Nad ovim *vješticama* pijanim, nad ovim blatnim cestama, gdje mekeće još i danas *nečastivi*, između tih licitara, pečenjara i crvenih kišobrana, trebalo bi na platnu probuditi sve kosture iz grobova, da ustanu iz tog *zahoda*, iz te blatne današnje *jame smrada*! Nad slapovima tih otrova, u uznemirenoj gomili upaljenog mesa, kad su sva lica drvena i glupa kao drveni Fašnik, između pijane đavolske razbacanosti, razdrtosti i tmine kakva je obavila onu crkvicu večeras na brdu, kistom nad glavama, u andeoskim visinama, trebalo bi povući jedan zanosi fijuk vjetra: ples nad oblacima, nad *otvorenim grobovima!*«³²

»Priča netko da *svinje vole da jedu mrtvačko meso* i da se od toga dobro tove, a vani kiša lijeva i pada polutmina.«³³

Posebna i opsežna istraživačka tema bila bi, dakako, odjek pučke pobožnosti i doživljaja svijeta u Krležinu djelu u kontekstu baroknog pro-

³⁰ Elfriede Moser-Rath, str. 14: Das Kanzelwort hatte damals umfassendere Aufgaben als heute, war für weite Volkskreise nach dem dürftigen Schulunterricht zeitweilig das einzige Bildungsmittel. Dass sich die Geistlichkeit der damit verbundenen Forderungen bewusst war, zeigt folgende Stelle (...) »dass ein Prediger auch in natürlichen, menschlichen, sittlichen und anderen Wissenschaften nit fremd, noch unerfahren seye«.

³¹ U studiji *Hrvatske pučke propovijedi 18. stoljeća. Strah Božji* (u tisku), pokazala sam to, između ostalog, na primjeru novele *Smrt bludnice Marije* (1924).

³² Miroslav Krleža, *Povratak Filipa Latinovicza. Na rubu pameti*. Priredio Ivo Frangeš. *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 93. Zagreb 1973, str. 121–122–123.

³³ Miroslav Krleža, *Izabrane novele*, priredio Ivo Frangeš. *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 92. Zagreb 1973, *Smrt Franje Kadavera*, str. 39. Na te-

povjednog naučavanja: »... u djetinjstvu koje se razvija u sjeni trajnih, gotovo svakodnevnih sprovoda, baroknih crnih kočija (...) S jedne strane puši se strah pred usirenom krvlju svetaca i mučenika (...)«. ³⁴ Opis pijane prošnjakinje ispred barokne kapelice u Povratku Filipa Latinovicza, opis je lova na vješticu: »Jesi, baba, jesi, dala si se vragu – »tukli su staru nogama i pljuvali su po njoj kao po *izmetini*«; čovjek je izjednačen s izmetom isto kao što se u baroknim propovijedima 18. stoljeća puk naziva »*izmetom od puka*«. ³⁵

Krleža registrira i intenzivne doživljaje listanja crkvenih knjiga, dakle i propovijedi: »Polupljlesnivi miris velike crkvene lađe, miris starih pergamena, u pomalo sagnjilnoj koži, djeluje do danas podjednako intenzivno. Zapljusne li me i danas talas takva mirisa iz crkvenih knjiga, taj je doživljaj po svojoj snazi ravan onim davnim prvim impresijama, i ja ga mogu danas mjeriti s onim prvim mirisima prije četrdeset godina po intenzitetu koji još uvijek nije ishlapio.« ³⁶

Barokni naturalizam razvija se u dokazivanju ništetnosti tijela i tjelesnosti nasuprot uzvišenosti i nepropadljivosti duše; i najmanji grijeh dovoljan je da onemogući čovjekove spasenje za vječni život. Strah kao i nada odnose se prije svega na spasenje: »... no time nije sve rečeno, jer strah predstavlja uslov *spasjenja*, a nada, ako je to potpuna, savršena nada, sadrži već neko posedovanje: ne kaže se: spasosmo se u nadi, već: nadom se spasosmo (oblik aorista)«. ³⁷

U pučkim propovijedima 18. stoljeća, inzistiranjem na kazni za grešnike, književno se popularizirao strah u značenju straha od kazne, ostavljajući u pozadini njegovo značenje straha za spasenje. Kazna je popularizirana i kao vid osвете, »osveta Božja«, pa se kod G. B. Campadellija može pročitati kako »blaženi od raja« promatraju mučenje onih u paklu: »... pače se vesele i raduju videći njihove muke, *hvaleći u nepristajnih pismah osvetu Božju*«. ³⁸

Nasuprot baroknom naturalizmu razvio se krajem 19. stoljeća naturalistički pokret u suprotnom značenju. Teoretičar francuskog naturalizma Hippolyte Taine priznaje samo zahtjeve i senzacije tijela i tjelesnosti, instinkte u čovjeku skrivenog krvoločnog gorile, dok je sve ostalo laž i spiritualizam. U odnosu na razdoblje zapadnoevropske duhovnosti od

renskom istraživanju u okolici Daruvara i Požege, u društvu s etnologom Josipom Miličevićem, slušala sam kako u nekim selima nemaju gdje čuvati mrtvacu do pogreba, pa kad ostane u neprikladnom prostoru na groblju, događa se da ga nagrizu svinje.

³⁴ Miroslav Krleža, *Izabrane novele, Djetinjstvo 1902–1903*, str. 254.

³⁵ Ivan Kampadelli (Giovanni Battista Campadelli), str. 104/1.

³⁶ Miroslav Krleža, knj. 92; *Djetinjstvo 1902–1903*, str. 266.

³⁷ Sergej Sergejevič Averincev, *Poetika ranovizantijske književnosti*, preveli Dragoljub Nedeljković i Marija Momčilović, Beograd 1982, str. 92.

³⁸ Ivan Kampadelli (Giovanni Battista Campadelli), nav. djelo, *Od Pakla*, str. 109/1.

14. do 18. stoljeća kako je pokazao Jean Delumeau u spomenutim knjigama, naturalistički pokret (1870–1890) ukazuje se gotovo kao neizbježna i predvidiva pojava koja će čovjekovu prirodu, ponajviše nakazne oblike života, proglasiti primarnim principom i temeljem svih ostalih manifestacija individualnih i društvenih.

Naturalistički književni postupak pučkih propovijedi 18. stoljeća koji se bespoštedno upušta u fiziologiju tjelesnosti, prijeteći paklenim mukama, razvijajući u poučne svrhe strah u slušateljstvu, na pučkoj nabožnoj i popularnoj književnoj razini predstavlja jedan od putova kojim se najširi hrvatski auditorij uvodio prije svega usmenim putem, propovijedanjem, u zapadnoevropsku impozantnu i bogatu književnu i duhovnu sferu.

SUMMARY

CROATIAN POPULAR SERMONS OF 18TH CENTURY. A FORM OF POPULARIZATION OF WEST-CHRISTIAN SPIRITUALITY MEANT FOR A WIDE RANGE OF CROATIAN FOLK. (EXTENDED BAROQUE)

Croatian literature of 18th century is characterized by a pluralism of themes, styles and literary genres, in one word the presence of baroque is manifested as well as rationalism, romanticism, rococo, sentimentalism, latinism as neoclassicism.

The main way of spreading the religious teaching in sermons of 18th century is the way of intimidation through relating the examples or by directly menacing on penalty of infernal suffering. The antique myth also appears as the function of the Christian teaching. Intimidation is the way of interpreting the notion of »God's fear«.

The paper is focused on an analysis of naturalistic descriptions of punishing the corporeity, especially in the Croatian sermons of Bernard Zuzorić (1683 – 1762), *Besjede duhovne*, Dubrovnik 1793.

In sermons the human body is described as a stinking-sack or a miniature hell. Two kinds of corporeity are opposed: the one of the sinner and the other of the saints. Centennial care of preachers is directed to the man's lecherous thoughts and deeds; they bring also drastic words of advice of how to get rid of lecherous thoughts, e.g. opening up the grave (frequent advice and frequent practice) and smelling the decayed parts of the corpse which, when alive, was attractive and appealing lechery.